

SAFEVİ HÜKÜMDARI ŞAH I. ABBAS'IN OSMANLI DEVLETİNİN HİNDİSTAN TİCARETİNDEKİ ROLÜNÜ ENGELLEME FAALİYETLERİ*

CANAN KUŞ BÜYÜKTAŞ**

Makale Gönderim Tarihi
15.01.2020

Makale Kabul Tarihi
26.04.2020

Öz: XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin topraklarından geçen Asya ticareti, üç ana güzergâhı takip ederek Avrupa'ya yayılmıştır. Bu ana yollardan birincisi Orta Asya, İran, Hazar'ın kuzeyi, Kafkasya, Karadeniz ve Balkanları; ikincisi İran, Suriye ve Anadolu'yu; üçüncüsü ise Hint Denizi, Basra Körfezi, Suriye veya Kızıldeniz üzerinden İskenderiye yolunu takip etmiştir. Bu üç ana güzergâhta gerçekleşen Osmanlı ile Hindistan ticaretine, iki ülke arası mesafeden dolayı, başta İran olmak üzere, Portekiz, İngiltere ve diğer Avrupa devletleri de yer yer müdahil olmuştur. Böylece Osmanlı ile Hindistan arasında akan ticaretin kıtalararası bir siyasî çekişmeyi de beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmada esas itibarıyla, Osmanlı ile Hindistan arasında gerçekleşen ticaretin önemi ve bu ticaret akışına İran'ın etkisi değerlendirilecektir. Özellikle de Safevî hükümdarlarından Şah I. Abbas döneminde (1587-1629) meydana gelen siyasî gelişmelerin Osmanlı ticaretine etkileri konusuna açıklık getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevi Devleti, Şah I. Abbas, Hindistan Ticareti

---

* Bu çalışma Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN'ın danışmanlığında Canan KUŞ tarafından 2012'de tamamlanan "XVI. Yüzyılda Ticari Alanda Osmanlı-Hindistan İlişkileri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak/TÜRKİYE, humasya@gmail.com

Activities of Safavid Ruler Shah I. Abbas to Block the Role of the Ottoman State in the India Trade

Abstract: Asian trade passing from the Ottoman lands in the 16th and 17th centuries, spreaded to Europe by following the three main routes. The first of these three main routes followed this destination over The Middle Asia, Iran, The North of Caspian, Caucasia, The Black Sea and Balkans. The second one followed the destination over Iran, Syria and Anatolia, and the third one followed the destination over The Indian Sea, The Persian Gulf, Syria or The Red Sea and Alexandretta. Particularly including Iran, Portugal, Britain and other European states involved the trade between Ottoman and India because of the distance between two countries. So, the trade flowing between Ottoman and India caused an intercontinental political wrangling, too. In this context, mainly, the importance of the trade between Ottoman and India and Iran's influence on it will be evaluated in this study. The influence of the political developments on Ottoman trade especially in the term of Shah I. Abbas (1587-1629), one of the Safavid rulers, will be clarified.

Key words: The Ottoman State, The Safavid State, Shah I.Abbas, India Trade

Giriş

Avrupalıların Ümit Burnu'nu tanmasıyla Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticaretin rotasında önemli değişiklikler olmuştur. Bu zaman dilimine kadar Avrupalı tüccarlar Doğu'nun zenginliklerini elde edebilmek için çoğunlukla Akdeniz ve Karadeniz yollarını kullanmışlardır. Ticaret malları ya Doğu'dan Karadeniz'e ya da Kızıldeniz ile Basra Körfezi kanallarıyla Akdeniz'e taşınabilmiştir. Ayrıca ticaret rotalarından bir diğeri de Asya'nın ortasından geçerek Avrupa'ya ulaşmıştır¹. Roma İmparatorluğu zamanında II. yüzyıldan itibaren açılan ve M.S. VI. yüzyılda İran'da çıkan karışıklıklar yüzünden güneye sapsak zorunda kalan *İpek Yolu*, Çin ve Hindistan'dan başlayarak Anadolu ve Orta Doğu üzerinden İtalya'ya kadar ulaşmıştır. Doğu-Batı ticaretinin *Baharat Yolu* adıyla bilinen ayağı ise yine

---

¹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.4.

Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı Devleti'nin Hindistan Ticaretindeki Rolünü Engelleme Faaliyetleri

Çin ve Hindistan'dan Basra Körfezi, Kızıl Deniz ve Umman Denizi yoluyla Avrupa pazarlarına bağlanmıştır².

Tarih boyunca, Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticarete etki eden İranlılar, Doğu Romalılara nakledilen ipeğin bir tek kendi vasıtaları ile ulaşmasını istemişlerdir. Bizans için ise Hindistan ve Çin mallarını elde ederken İranlılardan başka aracı bulamamak ağır bir yük olmuştur. Bizans ile İran arasında sık sık gerçekleşen savaşlar iki ülke arasında akan ticareti kesintiye uğratmıştır. Her ne kadar Bizans Hint mallarına ulaşmak için Habeşistan yolu gibi farklı yollar denemişse de karşısında hep İran engelini görmüştür³.

Doğu-Batı ticaretinde İran'ın etkisi, önceki dönemlerde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de görülebilmektedir. Osmanlılar ile Safeviler arasında meydana gelen savaşlar ulaşılabilecek kaynakları azaltmış ve böylece ticaret mallarının fiyatları artmıştır. Ayrıca İranlı ve Ermeni tüccarlar Osmanlı'nın Akdeniz limanlarına getirdiği İran ipeğini Fransız ve İtalya gibi Batılı devletlerin ipek tezgâhlarına ulaştırmakta güçlük çekmişlerdir⁴. Tarihte pek çok devletin, uğruna savaşmaktan geri durmadığı bu ticaret yolları XVI. ve XVII. yüzyıllarda da yine benzer kaderi yaşamıştır. Hindistan-İran-Osmanlı sınırlarından geçen ticaret yollarının kaderi, bu yolları elde etme arzusunun kaynağlanan savaşlarla doludur. Dolayısıyla ticaret yollarına hâkim olma arzusu siyasi olayları şekillendirmiş; aynı zamanda siyasi ilişki ve olaylar da ticari hareketliliği olumlu ya da olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı devletinin, XIII. yüzyıl sonlarından XVI. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, kuzeyde sınırı Rus steplerine, güneyde ise Sudan çöllerine kadar genişlemiştir. Dolayısıyla Osmanlı topraklarında Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan büyük uluslararası ticaret yollarını görmek mümkündür⁵. Sultan I. Selim'in 1515'te Diyarbakır, Mardin ve Bitlis'i, 1516'da Antep,

² S. Acar, "Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi)*, 7/1, 1992, s. 148.

³ W. Heyd *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s.7-8.

⁴ L. K. Steinmann, "Abbas and Royal Silk Trade 1599-1629", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 14/1, 1987, p. 68.

⁵ A. H. Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", Çeviren: Necmi Ülker, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, 1987, s. 141.

Besni, Halep, Hama, Humus ve Şam'ı, 1517'de Mısır'ı fethetmesiyle⁶, Osmanlı Devleti, Doğu ile Batı'nın ticaret güzergâhında bulunan ve Akdeniz ticaretinde kilit rol oynayan şehirleri de ele geçirmiştir. Akabinde, Osmanlı Devleti'nin güney ticaret yollarının açılması, gelişmesi ve güvence altına alınması için 1530'lu yıllarda Kanunî Sultan Süleyman zamanında, önemli adımlar atılmıştır. Doğu Akdeniz ticaretini geliştirmek ve Gücerat ile Diu limanlarında üs kuran Portekizlileri bölgeden uzaklaştırmak için, Bağdat ve İran Körfezi'nin kuzey kısmı (Şattü'l-Arab) civarındaki topraklar zapt edilmiştir⁷. Osmanlı Süveys'ten filolar göndermiş; ancak başarıya ulaşamamıştır. Akdeniz'deki ticaretin canlılığı Portekizlilerin Hint okyanusu ve Kızıl Deniz açıklarındaki etkinliği ile azalmıştır. Ancak yine de Ümit Burnu yoluyla gerçekleştirilen ticarete rağmen, Avrupalıların İskenderiye ve Halep üzerinden gidiş gelişleri de devam etmiştir. Venedikli ve diğer Avrupalı tüccarlar vasıtasıyla Halep ve İskenderiye üzerinden Avrupa'ya taşınan baharat miktarının azalmasının yanında, Arabistan'da, İran'da, Türkiye'de ve Kuzey Afrika'da tüketilen aynı cinsten mallar eski ticaret yoluyla bu ülkelere getirilmeye devam etmiştir. Yani Akdeniz ticareti Coğrafi Keşiflerden sonra da durmamıştır. Örneğin, XVII. yüzyılın sonlarında İngilizler ve Hollandalılar Hint okyanusu ticaretinde aktif rol oynamakla birlikte, Doğu Akdeniz ile de ticari ilişkilerde bulunmuşlardır⁸.

Akdeniz ticareti XVI. yüzyıldan itibaren bazı dalgalanmaların haricinde hiç durmamıştır. Pek çok devlet bu yollar üzerinde ticaretin efendisi olmak için çaba göstermiştir. Osmanlı ve İran topraklarından geçen ve uluslararası siyasi çekişmelere sebep olabilen ticaret rotaları, İtalya, İngiltere, Hollanda, Rusya ve Fransa gibi Avrupa devletleri için son derece önem arz etmiştir. Dolayısıyla çoğu Avrupalı devlet, bu rotalar üzerinde yer alan Safevi Devleti ve Osmanlı Devleti ile ticari anlaşmalara girmişlerdir.

Hindistan mallarının ticareti, iki konuda Osmanlı Devleti açısından önem arz etmiştir. Bunlardan ilki Osmanlı'nın şehirlerinin ihtiyacını karşılamak, ikincisi ise Avrupa'ya giden

⁶ Feridun Emecen, "Selim I", *DİA*, 36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 409-413.

⁷ A. H. Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", s. 153-154.

⁸ A. H. Lybyer, "a.g.m.", s. 151-154.

malların Osmanlı topraklarından geçmesini sağlamaktır⁹. Böylelikle ticaretin vergi gelirlerinden yararlanması da amaçlanmıştır. Ancak Osmanlı coğrafyası ile Hindistan arasındaki mesafenin uzak olması ve bu mesafe aralığında bulunan kara ve denizlerde diğer devletlerin nüfuzunun hissedilmesi, Osmanlı'nın işini zorlaştırmıştır. Örneğin Safevi hükümdarı Şah I. Abbas, Halep'i almayı planlayarak¹⁰ bölgedeki siyasi hareketlerin yanı sıra ticari hareketlerin kontrolünü de ele almak istemiştir. Zaten bilindiği gibi Akdeniz havzasında gerçekleşen siyasi mücadelelerin sebepleri arasında Hindistan ticaretine hâkim olma arzusu da vardır. İşte bu çalışmanın genel çerçevesi, Safevilerin kuruluşundan itibaren Osmanlı'nın Doğu-Batı ekseninde gerçekleşen ticarî hareketliliğini engelleme faaliyetleridir. Özel çerçevesi ise Safevi hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı için oluşturduğu ticari engeller politikasının neler olduğudur.

Osmanlı ile İran Arasındaki Siyasi Mücadeleler ve Ticaret

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında gerçekleşen siyasi hareketlilik ticari hareketliliğe etki etmiştir. Etkilenen ticari hareketlilik ise uluslararası siyasi arenayı ilgilendirmiştir. Bu durumda Osmanlı ile Safevi arasında gerçekleşen siyaset-ticaret ilişkisinin geri planına bakmak gerekmektedir.

XVI. yüzyılın başında Rumlu, Şamlu, Tekelü, Ustacalu, Dulkadirli, Afşar, Kaçar, Bayburtlu ve Varsak gibi çoğunluğu Anadolu'dan İran'a giden Türk oymaklarının desteklerini alan Şah İsmail¹¹, hâkimiyetini İran'da kesinleştirmiş ve "Safevi Devleti"ni kurmuştur¹². Kuruluşundan itibaren Safevi Devleti Osmanlı Devleti'ni karşısında bulduğu için, Avrupalı devletlerle ilişkilerini sıkı tutmak istemiş ve Osmanlıya karşı onlarla ittifak arayışına girmiştir. Bu durum Osmanlı'ya karşı Doğu'da güçlü bir müttefik arayışına giren Avrupalı hükümdarın da işine

⁹ R. Mantran, "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", *Belleten*, Çeviren: Zeki Arkan, LI/201, Ankara, 1987, s. 1438.

¹⁰ C. Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011, s. 146.

¹¹ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 48, Erzurum, 2012, s. 365.

¹² M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999, s. 21-22.

gelmiştir. Öyle ki Safevi Devletinin kuruluşundan itibaren Batılı seyyah ve elçiler, Safevi topraklarını sürekli ziyaret etmişlerdir¹³.

İdeolojisi Şiilik üzerine kurulan Safevi Devleti¹⁴, Sünniliği benimseyen Osmanlı Devleti'ne¹⁵ karşı dostane tutum sergilememiş, dahası Anadolu'nun içlerine kadar Şiî propagandacılar göndermiş ve İran'daki Sünnî ulemaya karşı da acımasız tutumlar sergilemiştir¹⁶. XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı sultanı II. Bayezid, bu Şiî propagandalara karşı Erzincan'a kadar olan yerlerde tedbirler almıştır. Ancak Şiî tahriki devam etmiş ve Doğu Anadolu'da isyanlar patlak vermiştir. Bu süreçte babasının yerine tahta geçen Yavuz Sultan Selim, ilk iş olarak Şiî propagandacıları yakalayıp idam ettirmiş ve İran ile her türlü irtibatı yasaklamıştır¹⁷. Safevilerin Anadolu'ya yönelik bu Şiî politikalar ile uzun yıllar sürecek olan Osmanlı-Safevi savaşlarının fitili ateşlenmiştir¹⁸. Böylece Osmanlı-İran arasında gerginleşen bu siyasi ilişkilerin ticari alandaki tezahürü ekonomik kayıplar olarak kendini göstermekle birlikte, Osmanlı topraklarının İran toprakları üzerinden Doğu'ya açılan kapıları ya da tam tersi İran'ın Osmanlı ülkesi üzerinden Batı'ya açılan kapıları zorluklar yaşamıştır.

Osmanlı ile İran arasında yaşanan bu gerginliklerin sonunda Sultan I. Selim'in Safevilere karşı ekonomik alanda önlem alması, Safevî Şiî müritlerin birçoğunun Anadolu'daki propaganda faaliyetlerinin ticaret yoluyla gerçekleştirmiş olmalarından kaynaklanmıştır¹⁹. Sultan Selim, İran'dan Osmanlı'ya gelen Şiî tüccarların memleketlerine geri dönerken bakır, altın, gümüş, ateşli silahlar ve bu silahların yapımını bilenleri beraberlerinde götürdükleri gerekçesiyle, bu tüccarları tutuklatıp ticaret mallarına el koydurmuştur. Ayrıca Sultan Selim, İran'ı besleyecek ekonomik imkânları yok etmek istemiştir²⁰.

---

¹³ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 365.

¹⁴ M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 21-22.

¹⁵ Ö. F. Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: "Risale fi Hakki't-Taifeti'l-Haydariye" Ekseninde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, Ocak-Haziran 2007, s. 163.

¹⁶ M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 21-22.

¹⁷ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 24-28.

¹⁸ Ö. F. Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler...", s. 158.

¹⁹ B. Dedeyev, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/ 6, 2009, s. 131.

²⁰ M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 29-35.

Örneğin Anadolu'dan Şah İsmail'e giden maddî yardımları engellemek için sınır geçiş kontrollerini artırmıştır. Ayrıca Safevî Devleti'ne ekonomik ambargo uygulayarak ipek ticaretine bazı engellemeler getirmiştir²¹. Sultan Selim, Safevîleri İstanbul'a getirilen ipeklerin gelirlerinden mahrum bırakmak için 1512'de birçok İranlı ipek tüccarını tutuklatmıştır. Ardından Çaldıran Savaşı (23 Ağustos 1514) patlak vermiştir²². Çaldıran'da Sefevîleri yenerek 5 Eylül'de Tebriz'e giren Sultan Selim, Safevi Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak istemiş; ancak askerlerin büyük çoğunluğunun geri dönmek istemesiyle bu emelini gerçekleştirilememiştir²³. Çaldıran savaşının sonucu Osmanlı el-Cezîre ve Musul bölgelerinde hâkimiyet kurmuş ve buraları tesis etmiştir²⁴. Kuşkusuz ki Osmanlı'nın bu savaşı kazanmasında asker sayısının çokluğu ve ateşli silahların varlığından ileri gelmektedir. Şah İsmail Sultan Selim ile mücadeleye girerken en büyük sorunun bu ateşli silah ve toplar olduğunu anlamıştır²⁵.

Osmanlı'nın Çaldıran Savaşı'ndan sonra da İran mallarını bloke etme politikasını sürdürdüğü görülmektedir. Buna göre İran'dan gelen bütün kervanlar için müsadere emri verilmiştir. Öyle ki bu süreçte Bursa'daki tüm İran emtiasına, sahibi ve miktarı kayıt altına alınmak kaydıyla, el konulmuştur. İranlı tüccarlar ticaret yapabilmek için rotalarını Memlûk topraklarına çevirmişler ancak, Osmanlı bu sefer de emtianın geçtiği geçiş noktalarını ve limanları denetim altına almıştır. Dolayısıyla tüm bunlar İran ihracatına zarar verdiği gibi Bursa'daki vergi gelirlerinin de düşmesine neden olmuştur²⁶.

Öte taraftan Portekizlilerin Kızıldeniz ve Basra körfezindeki tehditlerini Memlûklü Devleti'nin önleyemez durumda olması Osmanlıyı harekete geçirmiştir. Çünkü Portekizlilerin Memlûk idaresini ele geçirmesi durumunda hem Arap dünyasının tamamının hem de Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarının tehlikeye gireceği düşünülmüştür. Buna göre

---

²¹ B. Dedeyev, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", s. 131.

²² Ü. Koç, *Savaştan Sanata İpek (1450-1650)*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2009, s. 33.

²³ M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 24-28.

²⁴ K. Y. Koprıman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, 5, Ankara, 2002, s.99-126.

²⁵ K. Farrok, *Iran at War 1500-1998*, Osprey Publishing, Oxford, 2011, s. 23.

²⁶ Ü. Koç, *Savaştan Sanata İpek (1450-1650)*, s. 33.

Osmanlı, Anadolu'dan başlayarak Fars Körfezi'ne, Hint Okyanusu'na ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgeleri hâkimiyeti altına almak istemiştir²⁷. Çünkü XVI. yüzyılın başlarından itibaren Portekizliler deniz aşırı güç haline gelmiş ve Güney Afrika'yı dolaşarak Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint okyanusunda varlık göstererek bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bu anlamda Basra, Habeş ve Yemen gibi yerler, Portekizlilere karşı durabilecek güce sahip olmadıklarından dolayı Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir²⁸.

Portekizlilerin Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Bahreyn civarında aktif oladururken²⁹ Komutan Albuquerque, 26 gemi ve 2200 asker ile Hürmüz açıklarına gelmiştir. Safeviler ise Çaldıran'ın yaraları ağır olduğundan dolayı başka bir yenilgiyi sırtlayacak durumda değildir. Bu durumu kendi lehine avantaja çeviren Portekizli Albuquerque, 1515'te bir antlaşma imzalamıştır. Portekizlilerin Safeviler ile 1515'te imzaladığı antlaşmaya göre³⁰:

- Portekizliler, Safevilerin Bahreyn ve Katif'e yapacakları harekâta donanma desteğinde bulunacaklardır.
- Mekran'daki (İran ve Belucistan kıyı şeridinde) isyanı bastırmak için Safevilere Askeri destekte bulunulacaktır.
- Osmanlı tehlikesine karşı İran ile Portekiz ittifak halinde olacaktır.
- Portekizliler Safevi ordusuna çok sayıda top, tüfek ve topçu uzmanı göndererek asker ve teçhizat desteğinde bulunacaktır.

Bu anlaşmaya rağmen Safeviler tam olarak Hürmüz'den çekilmemişlerdir. Onlar sadece koşullar değişene kadar, Osmanlı'ya nazaran daha küçük bir düşman olarak gördükleri Portekizlilerle uygun bir ittifaka girmişlerdir³¹. Görüldüğü gibi İran ve Portekiz arasında şekillenen bu kolektif hareketler,

---

²⁷ Z. Kuşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve toplum Bilimleri Dergisi*, 12, 2018, s. 5.

²⁸ M. Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, 2 /Özel Sayı, 2010, s. 2426.

²⁹ M. Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", s. 2426.

³⁰ K. Farrokh, *Iran at War1500-1998*, s. 26.

³¹ K. Farrokh, *Iran at War1500-1998*, s. 26.

Osmanlı'nın siyasi ve ticarî varlığı açısından bir tehdit unsuru oluşturmak içindir.

Osmanlı'nın 1516-1517 savaşları ile Arap topraklarına hükmetmeye başlaması ve hilafet makamını İstanbul'a taşıması hem Şah İsmail'i hem de Hıristiyan dünyasını rahatsız etmiştir. Batı ve Safevi birbirleriyle ittifakta bulunmak üzere mektuplaşmışlardır³². Ancak 1520'de Yavuz'un beklenmedik vefatı Şii Safevi Devletini rahatlatmıştır. Çünkü Osmanlı tahtına geçen Sultan Süleyman, babası Yavuz Selim gibi ticarî ambargolara yönelik tedbirler almamış; aksine ticaretle ilgili hususları yeniden düzenlemiş ve İranlı tüccarlara uygulanmış olan ambargoyu da kaldırmıştır. Ancak ticari ambargoları kaldırınca yeniden Şii tahrikleri ile Osmanlı'nın hudut ihlalleri ve yer yer Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu süre zarfında 1524'te Şah İsmail ölmüş ve Şah'ın yerine geçen oğlu Tahmasb, görevi devralmıştır. Şah I. Tahmasb Anadolu'da yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle yetinmeyip Türkistan üzerine seferler de başlatmıştır³³.

Şah Tahmasb'ın yerine geçen Şah II. İsmail devrinde de gerek Anadolu Kızılbaşları arasındaki tahriki ve gerekse sınırdaki ümerayı katletme faaliyetleri, Osmanlı-İran arasını tekrar bozmuştur. Örneğin Gilan bölgesinden Osmanlı ülkesine gelmekte olan bir Türk kervanının malları yağma edilmiş ve tacirlerin bir kısmı öldürülmüş, geriye kalanlar ise esir edilmiştir. Bu durumun sebebini araştırmak için İran'a gönderilen iki Osmanlı çavuşu Safeviler tarafından tutuklanmış ve neticede hudutta yaşanan bu gibi olaylar ve içeri sızan Şii provokatörler sebebiyle Osmanlı-İran arası bir kez daha bozulmuştur³⁴. Zuhur eden bu olaylar Osmanlı'nın İran üzerine savaş açmasının

---

³² 1523'te Şah İsmail, Charles V'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Şah İsmail, Avrupalı Hıristiyan güçlerinin ortak ölümcül düşmanları olan Osmanlı Türklerine karşı birleşmek yerine birbirleriyle savaşmayı seçmelerine karşı şaşkınlığını dile getirmiştir. O Hıristiyan güçleri, farklılıkları bir kenara koymaya ve Osmanlılara karşı birleşmeye çağırmıştır. Yani bu mektubu ile Avrupalılarla İstanbul'a karşı birleşmeye hazır olduğunu açıkça göstermiştir. Ne var ki mektup, 1524'te Şah İsmail'in öldüğünde Avrupa'ya gitmiştir. Bilgi için bkz. K. Farrokh, *Iran at War1500-1998*, s. 26.

³³ M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 24-35.

³⁴ B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1962, s. 17-21.

nedenleri arasında yer almıştır³⁵; ancak bu savaş her iki taraf için de yorucu olmuştur. Neticede 1587'de Osmanlı'nın İran ordusunu ezdiği sırada Şah I. Abbas, babası hayattayken gerek zorla gerekse ikna yoluyla yönetime ortak olmuştur. Şah Abbas stratejik bir yol izleyerek savaş halinde oldukları Osmanlılara ve Özbeklere taviz vermiş ve 1598'de İstanbul'a elçiler göndermiştir. 21 Mart 1590'da barış imzalanmış ve 12 yıl süren savaş süreci sona ermiştir. Bu aşamada Gürcistan, Şirvan, Luristan, Şerzel, Tebriz ve Azerbaycan'ın bir kesimi Osmanlı'nın elinde kalmıştır³⁶. Şah Abbas, bu tavizleri vererek güçlenmek için zaman kazanmaya çalışmıştır. Çünkü bu zaman diliminde bir yandan İran'da iç karışıklıklar meydana gelmiş, öte yandan Osmanlılar kuzey batı topraklarını zapt etmişler ve Özbekler ise Horosan Eyaletinin Herat şehrini ele geçirerek Meşhed'e yönelmişlerdir. Şah, önce ülkesinde devam eden iç karışıklıklara son vererek Özbeklerin üzerine yürümüş, neticede Meşhed, Nişâbur ve Herat şehirlerini almış, bir süre sonra da Sefevi sınırını Ceyhun'a kadar uzatmıştır. Ardından 1603 yılında Osmanlı'ya savaş açmış ve Tiflis, Gürcistan, Çukur Sa'd (Revan bölgesi), Azerbaycan, Şirvan, Karabağ ve Nihavend'i geri almıştır³⁷.

1578'den 1639 Kasrı Şirin Barış Antlaşmasına kadarki süreçte gerçekleşen Osmanlı-İran savaşları, Halil İnalçık'a göre üç aşama halinde gösterilebilir: Bunlardan *I. aşama* 1578'den 1590'a kadarki süreci kapsamaktadır. Buna göre Osmanlı, Gürcistan'ı, Şirvan'ı ve Dağistan'ı ele geçirmiş; İran'ın karşı saldırılarını Kırım Hanlığı yardımıyla geri püskürtmüştür (1582-1583) ve 1583'te Aras-Kur arasındaki araziye işgal etmiştir. 1588'de ise Şeybânilerden Abdullah Han, Horosan'ı istila ve Herat'ı zapt etmiştir. Bu aşamada Osmanlı ve Şeybanilerin zaferlerinin yoğunluğu söz konusudur. Tahta henüz çıkan Şah Abbas, Osmanlıların koşullarını kabul ederek 1590'da barış yapmak zorunda kalmıştır. *II. aşamada*, Şah Abbas karşı atağa geçmiş ve Osmanlı'nın ele geçirdiği yerleri geri almıştır. Osmanlı bu kayıp sonrasında, siyasi açıdan Celâlî isyanları ile uğraşmak

---

³⁵ N. Alkan, "15. Ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolunda Kervanlar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/11, 2006/2, s. 152.

³⁶ F. Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 596.

³⁷ F. Sümer, "Abbas I", *DİA*, 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 18.

zorunda kalmıştır. Ayrıca Şah'ın ipek ihracatını yasaklamasıyla da Osmanlı ekonomisi zarar görmüştür. Buna mukabil İran'a kıymetli madenler ve bakırın ihracı yasaklanmış ve İran'da para krizi patlak vermiştir. Neticede 1610'da Şah Abbas barış teklif etmiş ve Osmanlı sonuçsuz seferlerden sonra 1555'te gerçekleşmiş olan Amasya Antlaşması esas alınarak yüz yük ipek gönderilmek şartıyla 1618'de barışı mecburen kabul etmiştir. *III. aşamada*, Şah'ın 1623'te Bağdad, Kerkük, Musul'u ve bütün Irak'ı Osmanlı'dan alma aşamasıdır. Bağdad'ı 1638'de geri alan Osmanlı, 1639'da iki ülke arasındaki sınırları Kasr-ı Şirin Antlaşması ile netleştirmiştir. Buna göre Bağdad, Şehrizor, Van ve Kars vilayetlerini muhafaza etmiştir. Ayrıca Azerbaycan üzerindeki tüm iddialarından da vazgeçmiştir³⁸.

Osmanlı ve Safevi arasında gerçekleşen bu savaşların sebepleri göz önünde bulundurulduğunda, üç ana sebebin ön planda olduğu görülebilmektedir. Bunlardan birincisi devletlerin siyasi güç yarışı, ikincisi ekonomik yarış (özellikle uluslararası ticarete hâkim olma isteği), üçüncüsü ise dinî-itikadî politikalarıdır (Sünni-Şii çekişmeleri). Bu sebeplerden dolayı Osmanlı ile Safeviler sürekli bir çatışma halinde olmuşlardır. Bu çatışmaların nedenleri sıralanırsa; önem bakımından siyasî, ticarî ve itikadî alanlardan hangisinin birinci sırada yer almış olduğu sorusuna cevap bulmakta güçlük çekilebilir. Örneğin I. Selim ile Şah İsmail arasında geçen mücadele bir siyasi varlık mücadelesidir. Dolayısıyla ticarî hareketliliğin akıbetini düşünmemişlerdir³⁹. Ancak Şah I. Abbas döneminde Safevilerin ekonomik çıkarları adına ticarî hareketlilik yoğunluk kazanmıştır. Gerçekleşen siyasi hareketlerin çoğu ekonomik ve ticarî nedenlerin etrafında örülmüştür, denilebilir. Bununla birlikte askeri ve dini anlamda mücadeleler devam etmiştir. Bu bağlamda, Şah I. Abbas, iç ticaretten çok dış ticarete önem vermiştir. Gerçekleşen uluslararası ticarete Ermeni tüccarlar kilit görevini üstlenmişlerdir. Şah Abbas dış ticaretle uğraşan, Avrupa ile ticari bağlantıları olan ve Azerbaycan'ın Culfa şehrinde bulunan bu Ermeni tüccarların çoğunu İsfahan'a nakletmiş ve onlara büyük imtiyazlar tanımıştır⁴⁰. Şah Abbas'ın döneminde Tebriz, İsfahan, Kazvin ve Şiraz gibi şehirler hızlı bir şekilde gelişme arz

³⁸ H. İnalıcık, *Devlet-i 'Aliye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2009, s. 181-183.

³⁹ Ü. Koç, *Savaştan Sanata İpek (1450-1650)*, s. 32.

⁴⁰ T. Gündüz, "Safeviler", *DİA*, 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 456.

etmiştir⁴¹. Netice olarak denilebilir ki, dinî politikalar ile siyasi yörtüncesini şekillendiren Safevi Devleti varlık mücadelesinde belirli bir noktaya geldiğinde, iktisadî ve ticarî alandaki tekâmül evresini oluşturmaya başlamıştır. Safevilerin bu güçlü durumunun Şah I. Abbas dönemine isabet ettiği görülmektedir.

Siyasi çekişmeler ticarî hareketliliği yakından etkilemiştir. Bu bağlamda İran ile Osmanlı arasında gerçekleşen siyasi çekişmelerin, her iki ülkenin ticarî dengesine olumsuz etkileri olmuştur. Örneğin XIV. ve XV. yüzyıllarda Doğu mallarının ticaretinin merkezi olan Bursa'da, 1578-90, 1603-12, 1615-18 ve 1624-39'da gerçekleşen Osmanlı-İran savaşlarından dolayı ham ipek ticareti aksamış, fiyatlar artmış ve bu zaman zarflarında dokuma tezgâhlarının büyük kısmının işlerliği durmuştur⁴². Savaşın ticarete olan etkisini Ekim 1567 (H. 975) tarihli Mühimme kayıtlarında da görmek mümkündür. Buna göre, Hürmüz ve Basra'dan giriş-çıkış yapan mallardan gümrük alınmadığından dolayı pek çok yerden tüccar gemileri gelmiştir; tam da bu durumun gümrükhane gelirlerini arttıracığı zaman savaş patlak vermiş ve bu nedenle artık tüccarlar gelmez olmuştur⁴³.

İki ülke arasındaki ticaret ambargoları ve gerçekleşen savaş dönemleri Safevileri de etkilemiştir. Buna göre İran'a gelen para ve maden akışı kısıtlı yaşamış ve bununla birlikte enflasyon meydana gelmiştir. Bu durum için çözüm arayışlarına giren Safevi Devleti, Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği bakır, gümüş ve altın ihtiyacını, ipek ticareti ile ve Hindistan'dan gelen transit ticaret ile tamamlamaya çalışmıştır⁴⁴. Öte yandan Osmanlı-Safevi çekişmelerinin sebep olduğu ticaret ambargolarının, ticaret yollarında sapmalara neden olduğu da söylenebilir. Örneğin, Osmanlı 1514'te İran'a ticaret için gitmek isteyen tüccarlara izin

---

⁴¹ T. Gündüz, "a.g.m.", s. 456.

⁴² K. Orbay, "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaretinin Mali Tarihi (1553-1650)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 22, 2007, s. 131.

⁴³ 7 Numaralı Mühimme Desteri (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 187, b. 370.

⁴⁴ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 367.

vermemiş; mallarını Van'da satmaları, satamazlarsa Diyarbakır ya da Halep'e götüremelerini bildirilmiştir⁴⁵.

Osmanlı-Safevi arasında yaşanan bu harp halinin Osmanlı-İran ticaretini büyük oranda aksattığı gerçeğine rağmen tamamıyla engellemediği de görülmektedir. Bu hususta Ermeni tüccarların rolleri önem taşımış ve onlar iki ülke arasında ticari alışveriş hareketliliğini devam ettirmeye çalışmışlardır⁴⁶. Yine, Osmanlı-Safevi savaşlarının hız kazandığı dönemlerde ticarete aksamaların olduğu gerçeğiyle birlikte, Tebriz-Halep yolu Akdeniz limanlarına ulaşmak için kullanılmış ve önemini daima korumuştur. Öyle ki, bu yol Coğrafi Keşiflerden sonra bile canlı bir ticarete rota olmuştur⁴⁷. Ayrıca XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, iki ülke arasında savaş süreci yaşanmasına rağmen, Acem tüccarlarının Osmanlı devleti için önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre “İstanbul'dan Acem vilâyetine dönmekte olan Acem bâzergânlarından Hâce Hızır ve hizmetçilerinin güzergâh boyunca kimse tarafından rahatsız edilmesine izin verilmemesi” hususu örnek gösterilebilir:

“...bu bâbda sâdır olan emrüm üzere amel edüp dahi mezbûr Hâce Hızır kendü âdemleri [ile] her kankunuzun taht-ı hükûmetinize varup dâhul olursa menâzil ü merâhulde kendüye ve hidmetkârlarına ve esbâb u tavarlarına hılâf-ı şer' -ı şerîf dahl ü rencide itdürmeyüp men' u def eylesesiz; mâd üzere olanları yazup arzeyesiz”⁴⁸.

Şah I. Abbas'ın Politikalarının Osmanlı Ticaretine Etkisi

Osmanlı-Safevi siyasi ilişkilerinin Şah I. Abbas (1587-1629) döneminde dört safhada cereyan ettiğini belirten Aydoğmuşoğlu'na göre *Birinci safha*; 1577-1589 yılları arasında gerçekleşen savaşın ve akabinde 1590'da İstanbul Antlaşması ile neticelendiği devrenin son üç yılına isabet etmiştir. *İkinci safha*, 1603-1612 yılları arasındadır. Bu dönem Şah Abbas'ın Osmanlı

⁴⁵ O. Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Yayını, Van, 1997, s. 288.

⁴⁶ H. İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1979, s. 10.

⁴⁷ T. Gündüz, “Safeviler”, s. 456.

⁴⁸ *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618)*, Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000, b. 156/213.

karşısında güçlü olduğu bir dönemdir. Zira Osmanlı padişahı III. Mehmed 1603'te vefat etmiş ve yerine 14 yaşında genç ve deneyimsiz olan I. Ahmed (1603-1617) padişah olmuştur. Şah Abbas zekice hareket etmiş ve askeri manevraları ile daha önce Osmanlı'nın aldığı yerlerin bir kısmını geri almıştır. 1612'de Nasuh Paşa Antlaşması (İkinci İstanbul Antlaşması) imzalanmıştır. *Üçüncü salha*, 1615-1618 yılları arasında üç yıl sürmüş, 1618'te Serav Barış Antlaşması yapılmıştır. *Dördüncü salha* ise Şah Abbas'ın 1623'te Bagdat'a saldırdığı zamandan 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar geçen zaman aralığına denk gelmektedir⁴⁹. Bu süreçte, Basra'yı almak için hazırlık yapan Şah Abbas'ın sağlığı da bozulmaya başlamıştır. İyileşemeyeceğini anlayan Şah Abbas tahta torunu Sam Mirza'nın geçmesini istemiş ve sonrasında 19 Ocak 1629'da vefat etmiştir⁵⁰. Şah Abbas'ın ani ölüm haberi Safevilerin saflarında bir sarsıntıya yol açtığı için Safevi komutanları Basra işgalini ertelemeye ve geri dönmeye karar vermişlerdir⁵¹.

Şah Abbas'ın dönemi, Osmanlı Devletinin altı tane padişahın dönemine isabet etmiştir. Bu Padişahlar: III. Murad (1574 - 1595), III. Mehmed (1595 - 1603), I. Ahmed (1603 - 1617), I. Mustafa (1617 - 1618 / 1622 - 1623), Genç Osman (1618 - 1622), IV. Murad (1623 - 1640)'dır⁵². Buna göre iç karışıklık ve bunalımlar süreci yaşayan Osmanlıya nazaran, 1587'den 1629'a kadar Safevi tahtında kalan Şah Abbas'ın dönemi istikrar dönemi olmuştur. Khalily'ye göre; "Onun dönemi bir yandan iktidar ve istikrar, öte yandan da monarşinin ve merkeziliğin getirdiği baskı, sansür, Türk düşmanlığı olarak tebanın akıllarında kalmıştır"⁵³.

Saltanatı süresince Şah Abbas, devletin sosyo-ekonomik durumunu refaha ulaştırmaya ve özellikle Avrupa'yla ticari bağlantılarını güçlendirmeye çalışmıştır. Ülkede güvenliği sağlayarak ve yol yapımına önem vererek iç ticareti canlandırmıştır. 1600'de bir ferman yayınlayarak Hristiyan

⁴⁹ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas ve Zamanı", s. 126-127.

⁵⁰ F. Sümer, "Abbas I", s. 18.

⁵¹ Eskandar Beg Monshi, *History of Shah 'Abbas the Great*, (Çev. Roger M. Savory), Westview Press, Colorado, 1930, s.1299.

⁵² <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/>, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

⁵³ R. Khalily, "Azerbaycan Masallarında Şah Abbas'ın Tebdil-i Kıyafetleri", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl IV, 2/1, 2012, s. 122.

Tüccarlara ayrıcalıklar tanımış, gümrük vergisi zorlamalarını kaldırmış ve din adamlarının Hristiyanlara yaptığı baskıları engellemiştir. Ayrıca İran'a elçiler ve seyyahlar gönderen Avrupalı devletlerle ticari ilişkilere girerek devletin dış ticaretteki etkinliğini artırmak istemiştir⁵⁴.

Safevilerin İngilizlere kadar Avrupalı devletlerle diplomatik ilişkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu sınır ise daha çok Osmanlı'ya karşı ittifak arayışları çerçevesinde gerçekleşmiştir. İngilizlerin de Safevilere kadar İran'la pek bir alakası olmamıştır⁵⁵. Ancak Şah Abbas Osmanlı'ya karşı ticarî rekabette öne geçmek için Batılı devletlerle ittifak arayışına dair tutum ve politikasını hızlandırmıştır⁵⁶. Diğer bir ifadeyle meydana gelen Osmanlı-Safevi çekişmeleri, Safevi-İngiliz yakınlaşmasını arttırmıştır⁵⁷. Neticede İngilizlerin Safevilere yaptığı yardımlar sayesinde 1622'de Portekizlilerden Hürmüz, 1623'de Osmanlılardan Bağdat alınmıştır⁵⁸. Özetle Avrupa'nın İran'a yaptığı yardımlar Şah Abbas döneminde, zirveye ulaşmıştır⁵⁹.

Şah Abbas, Safevi Devleti'nin refahı için ülke içinde cereyan eden ticareti geliştirmek istemiştir; ancak bunun yanı sıra komşusu olan Osmanlı Devleti'ni Doğu-Batı ticaretinden saf dışı bırakmak için çalışmalar yapmıştır. Buna göre Osmanlı'nın ticaret gelirlerini olumsuz etkileyen unsurlar arasında, Şah Abbas'ın İngiltere ile Hindistan arasında İran'ı köprü yapma isteği bulunmaktadır. Öte yandan İngiliz Moskova Şirketi de İspanyol ve Portekizlilerin okyanuslardaki ticarî hareketliliğine karşı alternatif bir yol bulmak isteyerek İran üzerinden Hindistan'a ulaşmayı ve bu yolla Hint mallarını Avrupa'ya taşımayı arzu etmiştir. Ancak şirket İran'a her gelişinde yerel yöneticiler ve halkın muhalefetine dair büyük zorluklarla karşılaşmış ve bunda başarı elde edememiştir. Ayrıca İngilizler ile Safeviler arasında gerçekleşen bu ticari yakınlaşmadan hoşlanmayan Venedikli ve Osmanlı tüccarlar, İran'daki Ermeni

⁵⁴ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 365-366.

⁵⁵ Ö. Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerinin Seyahatleri, 1562-1581)", *History Studies*, 4/1, 2012, s. 375.

⁵⁶ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 365-366.

⁵⁷ Ö. Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları...", s. 375.

⁵⁸ H. İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere...", s. 10.

⁵⁹ K. Farrokh, *Iran at War 1500-1998*, s. 26.

tüccarları yanlarına çekme girişiminde bulunmuşlardır. Böylece İngilizlerin Moskova şirketi vasıtasıyla gerçekleşen İran'daki ticari bağlantıları istenilen sonuca ulaşmamıştır. Hâl böyle olunca, İngilizler İran'la ticari bağlantısını 1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla İran'ın güneyinden devam ettirmiştir⁶⁰.

Şah Abbas, Osmanlı Devletini Doğu-Batı ticaretinde saf dışı bırakmak için Osmanlı topraklarından geçen ticarî hareketliliği Hint okyanusuna taşımak istemiştir. Ancak İspanya, Venedik ve İngiltere gibi güçlü tüccar devletler bu duruma razı olmamışlardır. Çünkü Şah Abbas'ın istediği yeni rota bu üç devletin de çıkarlarına uymamıştır. Ayrıca Osmanlı ile ticari ilişkileri kesmek istememişlerdir. Dahası Şah'ın önerdiği yeni rota hem uzun gelmiş hem de kâr açısından belirsizlik taşımıştır⁶¹.

XVII. yüzyıl Avrupalı devletlerin Hint Okyanusu ticaretinde hız kazanmaya başladığı dönemdir. Ancak Hollandalılar daha çok Hindistan'da Doğu Hint adalarına yönelmişken; İngilizler de 1612'de Babürlü Devleti'nden izin alarak Surat'ta bir ticarî üs kurmuşlar, sonra Hugly, Masulipatam, Madras ve Bombay gibi şehirleri birer ticarî merkez yapmışlardır⁶². Ne var ki pek çok mal alışverişi yapılırken İngiliz kumaşları ve çuhaları ılıman iklime sahip olan Hindistan'da alıcı bulamamıştır. İşte bu noktada dikkatler İran'a çevrilmiştir. Bu süreçte Osmanlı ile Safevi arasında yaşanan siyasi gerginlikten kaynaklı olarak İran'daki Avrupa kumaşlarının miktarı azalmıştır. Böylece İngilizler mallarını satacağı uygun bir ortam bulmuşlardır. Dahası buradaki ipek fiyatlarının Halep'ten daha ucuz olduğu öğrenilmiştir. Şah Abbas ile görüşülüp gerekli izinler alınmıştır. Bu durumdan Şah Abbas çok memnun olmuş, ardından İngilizlere Hürmüz'ün 90 mil (144 km) doğusunda kalan anakarada yer alan Cask Limanı'nda bir ticaret istasyon kurmak için izin vermiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Şah Abbas, Osmanlı'nın aleyhine İspanya ile ticarî antlaşma yapmak üzere temasa geçmiştir⁶³. 1618'de Şah Abbas İpek ticaretinin Hürmüz

⁶⁰ Ö. Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları...", s. 383.

⁶¹ Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 371.

⁶² A. Özcan, "Hindistan", *DİA*, 18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 78.

⁶³ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 372-373.

Boğazı üzerinden yapılması yönünde bir dizi görüşmeler yapmış olsa da görüşmeler bir sonuç vermemiştir⁶⁴.

Doğu Hindistan Kumpanyasının görevlisi Gyles Holles 1618/1619 tarihinde, İran'a giderek kumpanyanın mektubunu Şah'a sunmuştur. Şah Abbas ise malın Osmanlı toprağından gönderilmemesini istemiş ve bu şartla İran ipeğini tamamen İngilizlere satacağına dair söz vermiştir⁶⁵. Bu şartları duyan ve Trabzon üzerinden İran'la bağlantı kurarak ticaretini sürdüren Venedikli ve Gürcü tüccar taifesi telaşa kapılmışlardır⁶⁶. Ayrıca ticaret mallarını Avrupa'ya Osmanlı toprakları üzerinden götüren Ermeniler de bu durumdan zarar görecekleri için itiraz etmişlerdir. Öyle ki Ermenilerin muhalefeti artınca Şah Abbas İngiliz şirket temsilcilerini, Ermeni ve İspanyol tüccarlarını çağırılmış ve bir komisyon kurmuştur. Şah Abbas görüşmelerde en fazla fiyatı kim verirse İran ipeğini ona vereceğini bildirmiştir. İspanyol temsilcisinin katılmadığı bu müzakereyi, Ermeni tüccarlar yüksek fiyatlar vererek kazanmışlardır. Böylece, Şah Abbas'ın Osmanlı ticaretini engellemek için gerçekleştirdiği girişim sonuçsuz kalmıştır⁶⁷.

XVII. yüzyılın başlarında Şah Abbas'ın hedefleri ile İngilizlerin hedefleri birbirini tamamlar niteliktedir. İngilizlerin amaçlarından biri Hint Okyanusu ticarinde Portekiz etkisini sınırlandırmaktır. Şah Abbas'ın amaçlarından biri ise kendi Ticaretine İngilizleri çekmektir. Bu doğrultuda iki güç, Basra körfezinde birleşmiş ve 1620'de Portekiz filosunu yenmiştir. Portekizlilerin Hürmüz boğazından elini çekmesi için İngilizler 1623'te filolarıyla Safevilere destek olmuşlardır. Boğaz ve çevresindeki adaları elde eden Şah, bölgenin en büyük adasını "Bender Abbas" olarak adlandırmıştır. Bender Abbas'ta İngiliz tüccarlar vergiden muaf oldukları gibi aynı zamanda bu adanın gümrük gelirlerinden de sabit bir pay almışlardır. Ne var ki İngilizler ipek ihracatı ve Safevi Devleti'nde vatandaşlık hakkı gibi ayrıcalıklardan daha fazla imtiyaz sahibi olmayı umut etmiştir. Yani verilen imtiyazlardan yeterince memnun olmuşlardır.

⁶⁴ Z. Hatamzad, "Foreign Policy of the Safavid Empire During Shah Abbas I", *Life Science Journal*, 10/8s, 2013, p. 406.

⁶⁵ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 374.

⁶⁶ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 434.

⁶⁷ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 374.

Ayrıca bu zaman diliminde İngilizlere ticari bir rakip olarak Hollanda şirketi de Bender Abbas limanında iş yapmaya başlamıştır⁶⁸.

Bir şekilde Osmanlı'yı uluslararası ticaret payından mahrum bırakmak isteyen Şah Abbas, 1603-1629 yılları arasında, İngiliz ve Hollandalıların Osmanlı limanlarına ekstra vergi ödemek istemediklerini düşünerek, ipek ticaret rotasını Osmanlı topraklarından Hint okyanusuna kaydırmayı planlamıştır. Şah, ipek ticaretini yasaklarken; Osmanlı da Altın ve gümüş akışını durdurmuştur. Bunların sonucunda İran'da parasal bunalım artmış ve Şah Abbas, Bender Abbas'da kuzeylilere ipek satarak sorunu çözmeye çalışmıştır. Aynı şekilde uygulanan bu ambargolar Osmanlı ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. 1623'te iki devlet arasında Bağdat meselesinden dolayı savaş çıkınca ipek ve baharat yolu kesildiği için Osmanlı hazinesi önemli miktarda gümrük gelirinden mahrum olmuştur. Neticede, Şah Abbas İpek Yolu rotasını değiştirmek isteyip Osmanlı İmparatorluğu'nu doğu-batı ticaretinden mahrum bırakmak istemiş ancak uluslararası konjonktür buna izin vermemiştir⁶⁹. İran'ın Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletler ile askeri alanda ittifak kurma arayışına net bir cevap bulamayışının en önemli sebeplerinden biri ise Avrupa ile İran arasındaki mesafenin uzak oluşudur⁷⁰.

Safevi ve Osmanlı Devletleri kendi topraklarında, uluslararası ticaretin gelişmesi ve işlerliği için birbirleriyle rekabete girmenin yanı sıra, iç ticaretlerinin rahat bir şekilde akması için de birtakım çalışmalar yapmışlardır. Örneğin, ülkesinde ticaretin gelişmesini isteyen Şah Abbas, ülkesindeki yol ağının düzensiz ve güvensiz oluşundan ve şehirlerin birbirinden uzaklığının taşımacılığı olumsuz etkilemesinden dolayı İran'da köprü ve kervansaray yapımına hız vermiş ve böylece ticaret güzergâhını güvenli hale getirmeye çalışmıştır. Ayrıca ipek yolu güzergâhının İsfahan'dan geçmesini istemiş ve Kevir Çölü'nü kat eden bir yol inşa ettirmiştir⁷¹. Osmanlı Devleti de iç ve dış ticaretin güvenli ve işler bir şekilde ilerlemesi için ticaret yollarını

⁶⁸ Z. Hatamzad, "Foreign Policy of the Safavid Empire During Shah Abbas I", s.406.

⁶⁹ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat", s. 370.

⁷⁰ K. Farrokh, *Iran at War 1500-1998*, s. 26.

⁷¹ T. Gündüz, "Safeviler", s. 456.

geliştirmiş ve güvenlik faaliyetlerini arttırmıştır. Osmanlı ulaştırma şebekesi içinde kara ulaştırması deniz ulaştırması ile bütünleşmiştir. Ticaret limanlarına ulaşan karayollarının bakımına özen gösterilmiştir. Selçuklulardan miras alınan ulaşım teknolojilerine ek olarak kervansaraylar ve köprüler korunmuş ve geliştirilmiştir. Ayrıca yol güvenliğinin sağlanması için de çok öncelerde derbent teşkilâtı oluşturulmuştur⁷². Örneğin 1530'lardaki duruma bakıldığında sadece Anadolu Eyâletinde, yolların güvenliğini ve ticaretin emniyetini sağlamak için 73 han ve kervansarayın yer aldığı bilinmekle birlikte, 2.799 derbentçinin görev yaptığı derbent teşkilâtları da tesis edilmiş ve bunlar *tekâlif-i örfiyyeden* muaf tutulmuşlardır⁷³.

Sonuç

Osmanlı ile İran arasında gerçekleşen siyasi çekişmeler her iki ülkenin ticarî dengesini olumsuz etkilemiştir. Gerçekleşen savaşların sebepleri incelendiğinde, üç ana unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi devletlerin siyasi güç yarışı, ikincisi ekonomik yarış (özellikle uluslararası ticarete hâkim olma isteği), üçüncüsü ise dinî politikalar (Sünnî-Şii çekişmeleri). Bu sebeplerden dolayı Osmanlı ile Safeviler sürekli bir çatışma halinde olmuşlardır. Bu çatışmaların nedenleri birbirine sarmal bir biçimde bağlıdır. Yani diğer bir ifade ile siyasî, itikadî ve ticarî meseleler birbirlerini ateşlemiştir.

Dönem dönem iki devlet arasında siyasî, itikadî ve ticarî çekişmelerden birinin diğerlerine nazaran daha ön planda olduğu görülmektedir. Örneğin Şah İsmail ile I. Selim arasında geçen mücadele bir siyasi varlık mücadelesidir. Ancak Şah İsmail siyasi varlığını devam ettirebilmek için itikadî propagandaları silah olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Şah Abbas döneminde ise Safeviler ile Osmanlılar arasında siyasî-ticarî çekişmeler birbirini kovalamaktadır. Yani bölgede siyasi üstünlüğü oluşturmak için ticaret mekanizmasını kullanan Şah Abbas, bunu yaparken Osmanlı'yı Akdeniz-Halep ticaretinden saf dışı bırakma girişiminde bulunmuş ve Avrupa ile anlaşmak istemiştir. Ne var ki Avrupalı devletler bu duruma yanaşmamıştır. Bununla

⁷² A. Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 308.

⁷³ *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937-1530)*, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995, s. x.

birlikte Osmanlı ile askeri ve dinî anlamda mücadeleler de devam etmiştir.

Safevi hükümdarı Şah Abbas, Halep'i almayı ve Hindistan ticaretine hâkim olmayı planlamış ve bölgedeki siyasi hareketlerin yanı sıra ticari hareketlerin kontrolünü de ele almak istemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı'nın ticaret gelirlerine olumsuz etki eden unsurlar arasında, Şah Abbas'ın İngiltere ile Hindistan arasındaki ticaret trafiğine İran'ı köprü yapma isteği bulunmaktadır. Öte yandan, Osmanlı için Asya ve Hindistan ticaretinin iki önemli sebebi olmuştur: biri Osmanlı'nın şehirlerinin ihtiyacını karşılamak, diğeri ise Avrupa'ya giden ürünlerin ve malların Osmanlı topraklarından geçmesini istemektir. Neticede, Osmanlı-İran arasında gerçekleşen siyasi gerginliklerin ticari alandaki tezahürü ekonomik kayıplar olarak kendini göstermekle birlikte, Osmanlı topraklarının İran toprakları üzerinden Doğu'ya açılan kapıları ya da tam tersi İran'ın Osmanlı ülkesi üzerinden Batı'ya açılan kapıları sıkıntıya girmiştir.

Kaynakça

- 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937-1530)*, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)*, Özet-Transkripsiyon-İndeks, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1998.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618)*, Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000.
- Acar, S., "Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi)*, 7/1, 1992, ss. 147-154.
- Alkan, N., "15. Ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolunda Kervanlar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/11, 2006/2, ss. 141-157.

Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı Devleti'nin Hindistan Ticaretindeki Rolünü Engelleme Faaliyetleri

Aydoğmuşoğlu, C, “Şah Abbas Devrinde (1587-1626) İran'da Ticarî Hayat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 48, Erzurum, 2012, s. 365-386.

Aydoğmuşoğlu, C., *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Dedeyev, B., “Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, 2009, ss. 126-135.

Emecen, F., “Selim I”, *DİA*, 36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

Eskandar Beg Monshi, *History of Shah 'Abbas the Great*, (Çev. Roger M. Savory), Westview Press, Colorado, 1930.

Farrokh, K., *Iran at War 1500-1998*, Osprey Publishing, Oxford, 2011.

Gündüz, T., “Safevîler”, *DİA*, 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008.

Hatamzad, Z, “Foreign Policy of the Safavid Empire During Shah Abbas I”, *Life Science Journal*, 10/8s, 2013.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1975.

www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/ , Erişim Tarihi: 13.01.2020.

İnalcık, H., “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1979-1980, ss. 1-65.

İnalcık, H., *Devlet-i 'Aliye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2009.

Khalily, R., “Azerbaycan Masallarında Şah Abbas'ın Tebdil-i Kıyafetleri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl IV, 2/1, 2012, s. 118-139,

Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı Devleti'nin Hindistan Ticaretindeki Rolünü Engelleme Faaliyetleri

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866387.pdf>, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Kılıç, O., *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Yayını, Van, 1997.

Koç, Ü., *Savaştan Sanata İpek (1450-1650)*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2009.

Koprıman, K. Y., “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler*, 5, Ankara, 2002, s.99-126.

Kurşun, Z., “Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve toplum Bilimleri Dergisi*, 12, 2018.

Küpelî, Ö., “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerinin Seyahatleri, 1562-1581)”, *History Studies*, 4/1, 2012, ss. 373-385, http://www.historystudies.net/Makaleler/374670821_18%C3%96zer%20K%C3%BCpeli.pdf, Erişim Tarihi: 24.11.2019.

Kütükoğlu, B., *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1962.

Lybyer, A. H., “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”, Çeviren: Necmi Ülker, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, 1987, ss. 141-157.

Mantran, R., “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti”, *Bellekten*, (Çev. Zeki Arkan), LI/201, Ankara, 1987, ss.1433-1443.

Orbay, K., “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaretinin Mali Tarihi (1553-1650)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 22, 2007, ss.125-158.

Özcan, A., “Hindistan”, *DİA*, 18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.

Öztürk, M., “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies*, C. 2, Özel Sayı, 2010, <http://www.historystudies.net/dergi/tar201512dbde4.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2019.

Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı Devleti'nin Hindistan Ticaretindeki Rolünü Engelleme Faaliyetleri

Saray, M., *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999.

Steinmann, L. K., "Abbas and Royal Silk Trade 1599-1629", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 14, No. 1, 1987, pp. 68-74.

Sümer, F., "Abbas I", *DİA*, 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988.

Tabakoğlu, A., *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

Teber, Ö. F., "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: "Risâle fi Hakkı't-Tâifet'il-Haydariye Ekseninde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, Ocak-Haziran 2007, ss. 157-177.